

V POVIRJU TREH REK

Ljudska povedka pripoveduje, kako so se tri slovenske reke, Sava, Drava in Soča, dogovorile, da bodo tekmovali, katera bo prva prišla v morje. Komaj so zvečer legle, se je že potuhnjeno zganila Drava in se tiho odpravila na pot. Sredi noči se je prebudila Sava, videla, da je Drava že odšla, pa se je še ona hitro spustila v tek. Že proti jutru se je zbudila Soča. Ko je videla, kaj sta storili sestrí, se je silovito in divje pognala skozi tesni in debri proti jugu in se prva zlila v morje.

Ljudska domišljija je nedvomno hotela v podobi izraziti svojo sodbo o značaju treh naših rek. Obenem pa je izpovedala misel, kako blizu so si zibelke Drave, Save in Soče, kako pravzaprav izvirajo v istem povirju, v alpskem gorskem svetu in se zatem zlivajo po zemlji, ki jo imenujemo slovensko. V povedki je izražena še globlja misel: gore in planine ljudi ne samo ločujejo, ampak, nasprotno, tudi povezujejo. Tako imenovano podarjanje »naravnih mejá« je zadnjih sto let lastno posebno nemški sosedí in njeni velenemški geopolitiki. Ta miselnost z ihto podčrtava, kako razvodja, gore, sedla, grebeni in prevali slovensko narodno celotnost razbijajo in opravičujejo postavljanje razmejitvenih plotov kjer koli prek njenega živega telesa. Avstro-Ogrska nam je dala v dediščino po prvi svetovni vojni razdrobljeno, po deželskih mejah razsekano Slovenijo in mirovne pogodbe so to razsekanost še potrdile z novimi državnimi mejami. Naš osvobodilni boj je zbrisal nasilne državne in zastarele deželne meje. Tudi po drugi vojni so v mnogočem bile še obnovljene nekdanje ločnice, vendar je v nas živo prepričanje o enotnem slovenskem nacionalnem prostoru.

O enotnosti slovenskega prostora nas prepriča, s svojo preteklostjo in sedanostjo, povirje Drave, Save in Soče, ki ga moremo obiskati v enem dnevu. Izhodišče naše poti je gornjesavska Dolina. Iz tega podolja preidemo čez Korensko sedlo v Gornji Rož in v Ziljsko dolino, od tam skozi Vratca ob Ziljici na Trbiž in v Kanalsko dolino, dalje čez Rabelj in Predil v dolino Koritnice in Soče in se skozi Trento vrnemo čez Vršič v dolino Save. Na Koroškem vključimo skok v Bače, k Mariji na Zilji nasproti Beljaka in v Šent Rupret.

Za Jesenicami se stisne savsko podolje, ki mu je ljudska govorica dala preprosto ime Dolina. Na severni strani spremljajo Dolino Karavanke, po katerih teče jugoslovansko-avstrijska državna meja in ločuje jugoslovansko Slovenijo od slovenske Koroške. Južno in jugozahodno od Doline pa se je razkošatilo kraljestvo naših najvišjih Julijcev s Triglavom v sredini. To je svet, kjer je po Županciču naša zemlja zakipela, v nebo hotela, se pognala v nebo kakor val in zdaj strmi sredi višine ta akameneli zanos domovine. Za Jesenicami se pno v nebo navpične stene Mežaklje, orjaška, nerazgibana gmota, s katere je isti pesnik vrغل v svet pesem za takratno rabo: z vrha Mežaklje, kjer je stal, je pesem svojo rjul, da jo je Blegaš čul in da ji je Krim dal odmev in so jo vetri zanesli na Pohorje. Na Dovjem se odpro vrata v kraljestvo Triglava, ki je dal svoje tri vrhove v znamenja OF in v grb SR Slovenije.

Za Dovjem je še za dlan ravni na Belci. Vas ima ime po potoku, ki priteka izpod Kepe (narečno Jepe) v Karavankah. Del vasi je zaselek Podkúže. Tu ravni svet izgine, po-bočja Karavank in Julijcev se iztekajo neposredno v Savo. V gozd in bregove je urezana cesta, enako si je skozi tesen utrla pot železnica, nekdanj zveza med Ljubljano in čez Trbiž na Beljak in v Italijo, a razdrta 1966 ne živi več. Tu so nekdanj z lesami, lojtrami in grabljami pregradili tok Save in ustvarili kužo, záprnico, za katero so se ustavljali hlodi in drva, splavljeni iz grap Martuljkove skupine. Kuža je bila postavljena npr. ob iztoku Belega potoka, ki priteka izpod Kolkove (v zemljevidih napačno Kukove) špice. Na Belci, za kužami so les lovili in ga vozili dalje z vozovi. Poimenovanje kuža, klúža ipd., večkrat v množini, zelo pogosto srečujemo kot krajevno ali ledinsko ime v gorskem svetu Alp, pomeni pa tudi sploh téšen, sotesko ali déber; z izrazi kuže ali klúže je ljudstvo pogosto zaznamovalo vojaške utrdbe, carinske postojanke in svoje vasi.

Od Belce dalje je Savsko dolino do Gozda (narečno Gojzda, a z enakovredno uporabljenim imenom Rute) zapiral pragozd, ki je dolga stoletja oviral ali spočetka onemogočal stik med Jesenicami in Kranjsko goro. Gozd (s sedanjim uradnim imenom Gozd-Martuljek) je prva vas v tistem delu gornjesavske Doline, ki je od začetka slovenske poselitve več stoletij živel v povezavi s Koroško. Zgodovinski viri izpričujejo, da so vasi od Rut dalje bile poseljene šele v 14. stol. iz koroške strani. To potrjujejo tudi značilne poteze vaških govorov, zlasti v Ratečah. Vasi v tem delu Doline so bile poseljene s Slovenci, ki so prišli iz Ziljske doline čez Trbiž in čez Korensko sedlo, z ljudskim izrazom čez Poljano, koder še danes vodi cesta; saj je tu najnižji preval v Karavankah. Koroške jezikovne poteze segajo čez Rateče, kjer so koroške narečne poteze najizraziteje ohranjene, čez Podkoren, deloma v Kranjsko goro in še dalje v Rute in Srednji vrh nad Rutami. Zveza med dolino Zilje in Save je danes (čez Trbiž) pretrgana.

Kranjska gora stoji sredi razširjene savske doline in ne kje na gori ali na hribu. Njeno staro ime je bilo Borovec. Še vedno je živo poimenovanje Kranjskogorcev z imenom Borovci. Ljudska pripoved še danes ve, da je vaška župna cerkev, sezidana v gotiki, imela nekdaj ime Marija na belemrodu. Ta beli prod je prinašala in še prinaša rečica Pišence, ki priteka izpod Prisanka in Vršiča in se zliva v Savo pod borovško vasjo. Sava pa teče ob severnem robu ravnine, pod pobočji Karavank. Glas »i« v imenu Pišenca kaže na koroški izgovor za gorenjsko Peščenco.

Kranjska gora je prvotno ime za Karavanke, gledano s koroške strani. Na koroški strani Korenskega sedla je slovenska vas Strmec, ki se ji po nemško pravi Krainberg. V Bleiweisovih Novicah 1862 beremo potopis, napisan 1850, kako sta prijatelja potovala s Koroškega na Kranjsko: »Drugi dan jo mahneva (iz Beljaka) čez Kranjsko goro (Karavanke) v Kóren (v današnji Podkoren).« Od tam dospeta dalje v Kranjsko vas (današnji Kranjsko goro).

Kranjska gora je danes med najpomembnejšimi zimskimi in poletnimi turističnimi središči. Tu je doma nekaj zanimivih javnih in kulturnih delavcev. Na Koroško, »v Nemce« so hodili od tu ljudje služiti, študirati pa jih ni vabil komaj pet ur hoda oddaljeni nemški Beljak, šolat so se hodili v Kranj in Ljubljano. *Josip Lavtižar* (1851—1943), po poklicu duhovnik, je bil zelo plodovit potopisec, ki je po bedekersko opisoval svoja slovensko in versko navdahnjena potovanja v mesečnikih in knjigah (npr. Pri severnih Slovanih, Pri romanskih narodih, Pri Jugoslovanih idr.). Tudi njegove povesti iz slovenske zgodovine so imele svoje bralce (Bled in Briksen, Primož Trubar, Junaška doba Slovencev). Mnogo je pisal, še več pa iz slovenskih jezikov in iz nemščine prevajal *Janez Smolej* (1873—1936), duhovnik, narodni delavec med ameriškimi Slovenci. V dobo čitalništva spada delo *Janeza Majcigerja* (1829—1909), sicer profesorja v Mariboru. Svojo vrednost so ohranile njegove narodopisne razprave. Za matično Slovanstvo je iz češčine prevedel zgodovino slovanstva in slovensko vzajemnost. Med naše prve lepotne izdaje pa spada njegova iz češčine prevedena in v Pragi tiskana knjiga o Konstantinu in Metodu ob tisočletnici njunega prihoda na Veliko Moravsko. V Slovenski matici in v ljublj. Čitalnici je bil vzgledno delaven kot gospodarski strokovnjak *Luka Robič* (sicer rojen v Gozdu 1813, u. v Ljubljani). Njegov brat *Simon* (r. v Kranjski gori 1824, u. 1897), duhovnik, pa je bil pomemben naravoslovec. V svojih službenih krajih, najdalj na Šenturški gori pri Kranju, je za Narodni muzej v Ljubljani zbral bogate in temeljite zbirke iz malega sveta hroščev in mehkužcev in temeljne herbarije slovenske flore. Strokovne članke je prispeval v slovenske in nemške naravoslovne revije. Spadal je med tiste naše rahlo čudaške, a narodno vnete znanstvene amaterje, tip, kakor ga je — z rahlo samoironijo — upodobil Fran Erjavec v Črticah iz življenja Schnackschnepperleina. Trmo in versko vnemo gorjanca je izpričal *Lovrenc Lavtižar* iz Srednjega vrha nad Gozdom (1820—1858), ki je šel z Baragom med severnoameriške Indijance in na misijonskem potovanju zmrznil. Vredno ga je omeniti tudi zaradi tega, ker je podobno gnalo v svet tudi malo mlajšega *Janeza Klančnika* z bližnjega Dovjega (1823—1871), raziskovalca afriških velerek in trgovca s slonovo kostjo.

Nagnjenost k empiričnim vedam izpričuje Kranjskogorec dr. *Franjo Kogoj* (1894), eden najslovitejših jugoslovanskih venerologov, ki od 1923 živi in deluje v Zagrebu na medicinski fakulteti kot profesor dermatologije. Svetoven glas ima kot strokovnjak in kot medicinski pisatelj. Je član Jugoslovanske akademije v Zagrebu, dopisni član naše SAZU in častni doktor ljubljanske univerze.

Rute in planine so imeli naši ljudje s Koroškega in Kranjskega na severnih in južnih pobočjih Karavank. Prav čez Srednji vrh so držale steze s Koroškega, ko so se 1918—1920 naši narodno delavni, zato izpostavljeni ljudje reševali pred zagrizenimi, nevarnimi nemško-koroškimi oboroženimi oddelki. Med njimi je bil *Ksaver Meško*, ki je skozi zamete jan. 1919 prešel tu iz Ziljske v Savsko dolino. Sprejeli so ga Hlébanjevi v Srednjem vrhu. Na koroški in kranjski strani so predstavljale slovenske kmetije zavetišča in oporne točke tudi osvobodilnemu gibanju pri povezovanju Koroške z osrednjo Slovenijo. Iz omenjene hiše v Srednjem vrhu izhaja strojni inženir *Jože Hlebanja* (1926), profesor na tehniki ljublj. univerze za predmet »divgala in jeklene konstrukcije«. Kot dokument slovenskega kulturnega vzpona bodi navedeno, da mu je bil kot habilitacijsko delo priznan »projekt ladijskega žerjava za ladjedelnico 3. maj na Reki«.

V leposlovju, predvsem v mladinski ustvarjalnosti, si je pridobil sloves in priznanje *Josip Vandot* (1884—1944). V dobi moderne je bil sicer zelo plodovit lirik, vendar je ostal pozabljen. Odkrile so ga njegove mladinske povesti, spletene okoli dečka Kekca in njegovih kranjskogorskih tovarišev (Kekec nad samotnim breznom, Kekec na hudi poti, Kekec na volčji sledi, Kocljeva osveta in Popotovanje naše Jelice). Zgodbe so sad pisateljeve domišljije, ozadje pa jim ustvarjajo drobci nekdanjih ljudskih bajk in pripovedk in otipljiv gorski svet borovških gorá (Bédanc, Kosobrin, Pèhta-Pèhtara, Anjara-Pánjara, Škrlática idr.). Vandotovo mladinsko prozo je odkril naš povojni mladinski film. Nedvomno predstavlja zdravo jedro slovenske kinematografije, ki je želo priznanje doma in v svetu.

Najznamenitejša obiskovalca Kranjske gore sta bila izmed naših leposlovcev *France Prešeren* in *Ivan Cankar*. Prešeren je imel v Kranjski gori sošolca župnika *Simona Viltana*, dopisnika Novic in Zgodnje Danice. *Ivan Cankar* pa je bil v Kranji gori 1912 en mesec. Njegovi znanci in prijatelji v Trstu in Gorici so tedaj ugotovili, da je njegovo zdravstveno stanje močno spodkopano; zato je pisatelj potreben prijateljske pomoči in zdravstvene oskrbe. Neredno življenje je pustilo na njem hude sledove. Upali so, da je še mogoče vplivati nanj, da bi začel redneje živeti in se ne uničevati z neredno hrano, s pijačo in z življenjem, ki ni bilo (na Dunaju in na lj. Rožniku) ne fantovsko ne družinsko. Oskrbeli so mu enomesečno bivanje v Kranjski gori in stroške v celoti vzeli nase (predvsem dr. Henrik Tuma, dalje pa še kranjskogorski zdravnik dr. *Josip Tičar*, zdravnik z Bazovice dr. Izidor Reja in tržaški prof. dr. Ivan Merhar. Cankar ni stanoval v hotelu Razor, kjer je bil na hrani, ampak pri sestri že omenjenega Josipa Lavtičarja, ki se je poročila v sorodstvo pisatelja Janeza Trdine. Za hišno ime »pri Trdinovih« še vedo starejši Kranjskogorci. Njen mož si je dopisoval s pisateljem Janezom, vendar je bila korespondenca po drugi vojni iz uničevalne sle v celoti uničena. Ob cesti, ki drži s križišča sredi vasi na Vršič, stoji hiša s spominsko ploščo Josipu Vandotu. Levo za to hišo stoji nekdanja Trdinova hiša, vendar nima nobenega spominskega znamenja. Cankar je v Kranjski gori pisal Milana in Mileno. Iz kraja je v družbi napravil izlet k Mangartskim (Klanškim) jezerom in na Vršič. Vrhničar je prišel prvokrat v neposreden stik z visokogorsko naravo. Pretresla ga je s svojo fantastično veličastjo, vendar ni zapustila nobenih sledov v njegovem pisateljskem delu, ostalo je samo nekaj bežnih odmevov v pismih. (Nekaj več o njegovih kranjskogorskih znancih gl. zapisek Cankar in Budineki v lanskem JiS, št. 2.) Enomesečno letovanje ni prineslo Cankarju nobenega zdravstvenega izboljšanja in nobene življenjske spremembe.

Od Kranjske gore je nekaj km do Podkorena in od tam dalje po dolini skok do vhoda v dolino Planice pod Jalovcem. Planica si je v zadnjih letih pridobila izreden sloves zaradi svetovnih tekem na skakalnicah izrednih razmerij. Ob koncu Planice izvira iz žive stene Ponce Nadiža, ki se iz izvirne konte meče čez skalnate sklade in pragove v dno doline z imenom Tamar. Nadiža tu že po nekaj deset metrih teka popolnoma presahne v nekdanji ledeniški groblji, pokaže pa se ponovno na dan pod vasjo Podkoren. V močvirskih kotlih ustvarja jezerca, ki jim je ljudska govorica dala ime Zelenci. V teh zelencih privro na dan studenci, ki se po kratkem teku združijo na koncu vasi v enoten tok, v Savo Dolinko, posestrimo Save Bohinjke.

Vas Podkóren leži pod Kórenom, vrhom v Karavankah in je razložena ob stari cesti, ki pelje strmo skozi vas na Poljano, uradno na Korénsko sedlo, iz Posavja v koroško Podravje. Nova cesta se je z ovinkom vási izognila.

Na strmem starem klancu sredi vasi izstopa med pritličnimi lesenimi ali pol zidanimi hišami košata enonadstropna zidana hiša pri Razingerju, nekdanja glavna poštna postaja na državni cesti s Kranjskega na Koroško. Na hiši je vzdignjena spominska plošča angleškemu popotniku *Siru Davyju Humphryju*, ki je tu v letih 1819—1828 ponovno stanoval. V svojih potopisih je slavil savsko Dolino kot eno najlepših alpskih dolin v Evropi. Vas še ohranja nekaj značilnih hišnih arhitektur alpskega tipa, ena izmed njih, malo nad Razingerjem, je celo pod zaščito kot kulturna znamenitost. Konec vasi stoji bajta, v kateri so se rodili trije *Volci*, duhovniki v treh rodovih: *Jurij* (1805—1885), ki je bil nabožni pisatelj in prevajalec biblije, *Alojzij* (1878—1951), ki je pisal o lovu v našem narodopisnem gradivu in bil sodelavec Lovca, in *Jožef* (1869—1938), ki je o svoji rojstni vasi napisal knjižico *Podkoren* (1938), urejeval po 1918 več let mladinski Vrtec in se ukvarjal z vzgojeslovnim pisanjem. V isti hiši se je rodil dr. *Franc-Rado Čelešnik* (1911—1973), profesor na lj. medicinski fakulteti, svetovno priznan strokovnjak za čeljustno kirurgijo ter strokovni pisatelj v slovenščini in v svetovnih jezikih. Bil je dopisni član SAZU. Sicer v Ljubljani rojeni *Mirko Košir* je bil po očetu iz Podkorena in si je psevdonim Klemúč vzel po hišnem imenu svojega bratranca in svoje tete. Profesor kemije zaradi marksističnega mišljenja ni dobil v stari Jugoslaviji službe. Sodeloval je pred vojno v publicistiki ilegalne KPS. Kritike in poročila, pisana z marksističnega stališča, je priobčeval v zadnjih letnikih LZ. Po drugi vojni je bil predavatelj marksizma po lj. visokih šolah, ustanovah in društvih. Prevajal je iz ruščine in poslovenil Multatulijev roman z Jave Max Havelaar.

Dokler ni bilo železniške zveze proti Jesenicam, se je kranjskogorski konec Doline vezal na Koroško. Tudi večji del Gorenjske severozahodno od Ljubelja se je vezal s Podravjem čez Poljano ali Korensko sedlo. Že omenjeni kranjskogorski rojak pisatelj Josip Lavtižar je zapisal v svojih Spominih (1926, 9): »Glavna vez (v svet) je bila državna cesta med Kranjsko goro in Beljakom, kamor je bilo slabih pet ur pešhoje. Zato so kupovali naši ljudje vse potrebščine v Beljaku, ne v Kranju ali Ljubljani«. O tem gorenjskem utripu pripoveduje enako Finžgar v črtici Slovenski Korotan v knjigi Iveri: od Tržiča do Kranjske gore ni bilo čez Karavanke cestnega prehoda, skupno pa so živele planine s planšarstvom na kranjski in na koroški strani Karavank.

(Nadaljevanje sledi)
Viktor Smolej;
Ljubljana

Ocene in poročila

Knjiga o vrstah književnosti za otroke

Janez Rotar: *Povednost in vrsta. Pravljice, balade, basni, povesti*. MK, Ljubljana 1976, 156 str. (Otrok in knjiga 6.)

Knjiga Janeza Rotarja vsebuje po spremnih besedah Vincenca Žnidarja metodične vzorce, »kako naj učitelji slovenskega jezika, upoštevajoč razvojne stopnje učencev, pri obravnavi predpisanih tekstov iz literarne zakladnice le-te tudi razlagajo...« Razdeljena je v osem poglavij.

V prvih petih izhaja avtor pri iskanju zakonitosti in njih razlagi iz primerov različ-

nih zvrsti ljudskega slovstva — pravljice, balade, basni in umetnih predelav teh zvrsti.

Najprej avtor na primeru »zvesto po ljudskem izročilu« (10) napisane pravljice hrvaške pisateljice Ivane Brlić-Mažuranić in pravljice Mlada Breda in Deveti kralj Frana Milčinskega dokazuje, da je celotna struktura ljudske pravljice pogojena s socialno izkušnjo njenega prapripovedovalca. Ob tem polemizira z nekaterimi predhodnimi razlagalci pravljice Milčinskega (F. Zadravec, J. Mahnič) in trdi, da je konec v pravljici Milčinskega povsem v skladu z zakonitostmi oblikovanja pravljice,

Za nesklonljive prilastke tipa rock koncert, jazz opera, top lestvica velja, da so pobrani iz tujih logov. Mrgoli jih že toliko, da jih najbrž ne bo mogoče pregnati. Čeprav sem z dušo in telesom za to, da se jih pohorjasti, se sprašujem, kako ponašati pop glasbo, krep papir, Vesna film (to ni film Vesna!) itd., itd. Če se odrečem argo juhi in zadevo skuham bolj po slovensko, dobim juho argo. Toda to je čisto določena jed. Argo juha pa ima že splošen pomen industrijske mešanice. Povodenj teh tujih zvez se mi zelo upira, zanima pa me, ali v našem jeziku res ni nikakršne podlage zanje. Kaj pa pedenjčlovek, laketbrada, možbeseda in figamož?

Je iz funkcijskega vidika to, o čemer sprašujem, v jeziku opravičljivo?

Berta Golob
RTV Ljubljana

Kulturnozgodovinske ekskurzije

V POVIRJU TREH REK

(Nadaljevanje)

Cesta iz Posavja v Podravje se vzpne niti celih dvesto metrov nad Podkorenem čez Korensko sedlo in se na koroški strani spusti čez Strmec na Koroško; dolinsko dno doseže pri Rikarjevi vasi (Riegersdorf).

Tu se iz smeri jug-sever odklonimo proti vzhodu, po cesti, ki drži tik pod Karavankami: obiskati hočemo Bače in Šent Rupert.

Čez Malošče (Mallestig) in Bače (Faak) dospemo do Baškega jezera. Kraj in pokrajina živita v koroški himni Nmau čriez jizaro, nmal čriez hmajneco. Njen pesnik *Franc Treiber* (1809—1878) se je rodil pri Mariji na Zilji nasproti Beljaka, starše in dom pa je imel v Bačah nad Baškim jezerom. Leta 1855 je onstran Drave o Deščicah spesnil in zapisal pesem pod naslovom Moj dom kmet *Primož Košat*. Po njegovem naj bi dom v pesmi pomenil večno domovino po smrti. Treiber je tej pesmi na začetku pripesnil tri kitice, te kitice pa so bile naslovljene in namenjene njegovemu zemeljskemu domu, hiši njegovih staršev. Pesem danes poje vsa slovenska domovina. Pred leti so koroška slovenska pevska društva odkrila v St. Jakobu v Rožu, kjer je Treiber umrl, spominsko ploščo v slavo in čast njegovi pesmi.

Potujoč proti Osojskemu jezeru, se ustavimo nad Ziljo, nasproti Beljaka, pri Mariji na Zilji (Maria Gail). Kraj se je zapisal v slovensko slovstveno zgodovino predvsem kot dolgoletno službeno mesto *Ksaverja Meška*. Čeprav po rodu Stajerec, je po zadnjem letniku bogoslovja in po posvetitvi ostal na Koroškem, dokler mu ni bilo življenje v tej slovenski deželi onemogočeno. Koroška mu je dala največ snovi in pobud za njegovo pisateljevanje v vseh treh glavnih literarnih oblikah. Napačno je mnenje, da je Meškova koroška proza mehka in samo osebna. Tudi! A črtice iz desetletja po propadu slovenskih upov ob razpadu Avstro-Ogrske glasno in z gorjupim protestom dokumentarno pričajo za boj. Pod obtožbo veleizdaje je Meško nekaj tednov (marca in aprila) 1916 v beljaškem zaporu čakal, ali si bo rešil življenje. V družbi z njim sta bila *Jurij Trunk* (1870—1973), župnik peravske župnije v Beljaku, in njegov cerkovnik in organist *Miha Grafenauer*. Vsi naj bi bili dajali ponoči svetlobna znamenja Italijanom na fronti v Kanalski dolini. Nesmiselnost obdolžitve se je sicer izkazala, toda Meško se ni smel vrniti na svojo faro k Mariji na Zilji. *Jurij Trunk*, po rodu iz Bač, se je kot jugoslovanski strokovnjak udeležil pariške mirovne konference, a se je kakor Meško po določitvi meja med Jugoslavijo in Avstrijo moral umakniti s Koroškega.

Odšel je v Severno Ameriko, kjer je tudi umrl. Osebné spomine na koroške boje, predvsem v letih 1918—1920, je opisal v knjigi svojih Spominov. Miha Grafenauer je dolgo ostal brez zaposlitve. Njegov sin dr. Ivan pa že prej po končanih visokošolskih študijah ni dobil izpraznjenega službenega mesta na celovski gimnaziji, ampak je moral oditi na Kranjsko, zakaj narodnjaku in mlademu znanstveniku z rastočim ugledom ni bilo mesta v domači koroški deželi. Enako ni doma dobil kruha pri Mariji na Zilji rojeni jurist *Fran Eller* (1873—1956), sin učitelja pri Mariji na Zilji, poznejši profesor finančnih ved na pravni fakulteti univerze v Ljubljani. Ob času študija na Dunaju je bil član literarnega kluba pripadnikov naše moderne. Kot pesnik je v našo liriko vnesel koroško duhovno stisko in koroško motiviko, najizraziteje izpovedano z osebno prizadetostjo v zbirki Koroške pesmi (1947).

Beljak je bilo in je izrazito žarišče germanizacije. Tu je služboval med drugimi profesor *Josip Lendovšek* (1864—1895), ki je krepko podprl uveljavljanje slovenščine na srednjih šolah v Beljaku in Celovcu, ko je napisal nekaj odličnih metodičnih knjig za njen pouk. Tu je bil na gimnaziji profesor *Josip Skrbinšek* (1878—1938), poznejši lektor slovenskega jezika na univerzi v Pragi. Poleg drugih čeških uradnikov je služboval v Beljaku 1856—1857 mož pisateljice Božene Némcove, ki so ga poslali iz domovine zaradi revolucionarnega delovanja. Žena *Božena Némcova* je tu dobila stik s slovenskim narodopisjem in *Matijem Majarjem Ziljskim*, s katerim sta si tudi dopisovala. Matija Majar je poslal češki pisateljici nekaj svojih zapisov o ljudskih običajih na Koroškem in pobudil tudi njeno zanimanje za slovensko narodopisno gradivo. Nekaj odlomkov je objavila v češčini.

Zilja, ki teče med Marijo na Zilji in Beljakom, se pod Beljakom zliva v Dravo. Po cesti od Beljaka v severni smeri kmalu dosežemo jugozahodni rob Osojskega jezera, kjer stoji kraj Šent Rupert (Sankt Ruprecht am Moos). Tu je umrla in tu leži pokopana Mina Prešernova, mati pesnika Franceta Prešerna. Pokopališče pri cerkvi ne obstoji več, spremenjeno je v zeleno trato. Če smo obrnjeni proti cerkvenemu pročelju in vходу, vemo, da leže ostanki Mine Prešernove desno od osrednje poti, nekako približno v desni polovici.

V Šent Rupertu je služboval kot duhovnik Minin tretji sin in Francetov brat Jurij (1805—1868). Po srednješolskih študijah ga zaradi telesne napake ljubljanski škof ni hotel sprejeti v semenišče. Jurij je nato doštudiral v Celovcu in po posvečenju služboval v celovski (krški) škofiji, največ v ponemčenih krajih, versko pomešanih s protestanti. Bil je povsem gluha za slovstvo, zlasti poezijo, in brezbrizen za narodno misel. Tako sta si bila s Francetom tuja. Ko sta se v Vrbi ločila oče Šimen in mati Mina in odšla z Ribičevine vsak na svoj konec, se je 1834 Mina pridružila sinu Juriju in ga nato spremljala na njegovih postajah. Smrt jo je zatekla v Šent Rupertu 1842. Še na smrtni postelji je narekovala svojemu najstarejšemu in najljubšemu sinu Francetu slovensko pismo, ki pa se žal ni ohranilo. France ni prišel na njen pogreb. Materin grob je obiskal pozneje v družbi s svojim šefom dr. Blažem Chrobatom in njegovo hčerjo Luizo. V tisti dobi je spadala v celovško (krško) škofijo tudi Kanalska dolina; tja je 1856 odšel Jurij na svojo novo in zadnjo faro.

Od Osojskega jezera nas vodi pot nazaj v Ziljsko dolino.

Izvir Drave ne moremo obiskati na slovenskem ozemlju. Drava doseže slovenska tla pri Beljaku, svoj izvir pa ima okoli 100 km zračne črte proti zahodu, na Toblaškem polju, v italijanskem delu Pustrice (Pustertal), neposredno pri sedanjí avstrijsko-italijanski meji. Pred 1200 leti se omenja meja Slovencev blizu izvirov Drave: slovensko ozemlje je menda segalo skoraj do dravskega izvira, do potoka Christenbach, ki se izliva v Dravo med Lienzom na vzhodu in Innichenom na zahodu.

Nekateri sedanji slovenski zgodovinarji in raziskovalci skušajo zadnje čase potisniti to skrajno slovensko mejo bolj proti zahodu, v smeri proti Brixenu. Nekateri hočejo v imenu tamkajšnje reke Rienz videti Ribnico. V neposredni sosesčini Brixena stoji romanska cerkva, posvečena sv. Cirilu Solunčanu, a raziskovanje o času in vlogi tega nenavadnega svetišča je šele v začetkih. Vsekakor pa se ob tem zbuja misli, kako najti razlago za obstoj podružničnih cerkva v gorenjskih Rodinah in v Mojstrani, posvečenih sv. Klemenu Rinskemu, čigar relikvije sta solunska brata nesla čez naše

slovensko ozemlje v Italijo, potovala pa naj bi bila skozi gornjo Dravsko dolino, čez Korensko sedlo, po gornjesavski dolini, v Kanalsko dolino in v severno Italijo. V povirju treh rek, katerih predсловanska imena smo Slovenci prevzeli, najdemo še danes vrsto krajevnih in ledinskih imen, ki so nedvomno predсловanska, npr. Nadiža (v Planici in v Beneški Sloveniji), Trenta, Mojstrana, Mojstrovka, Martuljek, Za Akom, Komna, Krn, Matajur, Porezen idr. Ob priseljevanju Slovencev so se staroselci nedvomno umaknili v gorske samotne in ozke odročne doline. Deloma so se poslovanili — tak poslovanjen Roman je bil Vlah-Lah Modest, koroški pokrajinski škof. Številna imena rek, gora, krajev, ledin v povirju treh slovenskih rek ostajajo nepojasnjena. Za karantanska kneževiča Gorazda in Hotimira vemo, da sta se vzgajala in izobraževala v samostanski šoli na Chiemskem jezeru, sklepati pa smemo, da so kneževiča kot talca spremljali tudi nižji člani vodilne karantanske plasti. Poleg Chiemskega jezera pa so bila tedaj močnejša izobraževalna središča s šolami še Innichen, Freising in Salzburg.

Kajpada tudi morebitne nove ugotovitve o skrajnem slovenskem zahodu ne bodo spremenile dejstva, da današnje slovensko ozemlje, najbolj prizadeto na koroškem zahodu, obsega približno tretjino nekdanjega našega prostora v alpskem svetu. Dravsko dolino do Beljaka, srednjo Ziljsko dolino in doline rek Lieser, Malta in Möll, ki pritekajo iz Visokih Tur, so po VI. stol. poselili od zahoda Bavarci, ki predstavljajo prednike današnjih Avstrijcev. Bavarska kolonizacija, ki se začela sredi VIII. stol., doseže v pičlih sto letih južno Koroško. Slovenski živelj je bil v prostoru maloštevilen, ponemčevanje, ki so mu dajali značaj cerkev, plemstvo in mesta, ne nemški kmečki element, je bilo nenasilno. Zavestno, namerno ponemčevanje prinese XIX. stol.

Zgolj najbolj površno prizadevanje nam za sedanjim videzem pokrajinskega jezikovnega lica mimogrede razkrije nekdanji slovenski krajevni značaj. Jurij Prešeren je služboval v krajih Irschen, Lieseregg in Fresach in ni treba biti preveč bister, da za temi krajevnimi imeni odkrijemo Rženo ali Ržje, Jezerek ali Jezerno in Brezje. Še 1722 je vikar, ki je bil premeščen iz Št. Ruperta na novo duhovsko mesto k cerkvi sv. Miklavža pri Beljaku, pisal ljubljanskemu škofijskemu kapitulju, kamor je tedaj Št. Rupert spadal, da morajo poslati v kraj človeka, ki zna slovensko.

Po Koroškem mrgoli krajev, ki se jim sedanja nemška podoba končuje z obrazilom slovenskega mestnika: -ah, npr. Goriach — v Gorjah, Dolintschitschach — v Dolinčičah, Tschepitschach — v Čepičah, Ossiach — na Osojah, Suetschach — v Svec̃ah ipd.

Nemška končnica -itz ne more skriti slovenske končnice, kakor jo razkrivajo imena Feistritz — Bistrica, Wriesnitz — Breznica, Ostrowitz — Ostrovica itn.

Protislovensko razpoloženi časnikiarji, politiki, publicisti in celo nekateri, ki hočejo veljati za znanstvenike, skušajo tajiti dejstvo, da predstavlja slovenska Koroška neločljiv, sestavni del slovenskega prostora, s teorijo o vindišarstvu, to je narodnosti, ki da ni slovenska, a tudi ne nemška, ampak samostojna in samosvoja koroška nacionalna posebnost. Govori savske Doline od Gozda navzgor proti Trbižu imajo nedvomne koroške poteze, kakor jih imajo govori na Zilji in tudi govori v Kanalski dolini. Govori pod severnimi pobočji Karavank kažejo poteze, kakor jih imajo gorenjski govori v dolini na jugoslovanski strani Karavank. Dalje vemo, da se govori Mežiške doline pretakajo v neposredno sosednje govore v koroškem Podravju: v Podjuni in Rožu, v smeri vzhod—zahod.

Razen z jezikovnimi elementi skušajo vindišarski teoretiki podpreti svojo trditev tudi s potvarjanjem etnične resničnosti. Slovenska ljudska kultura na Koroškem naj bi bila zgolj neka mešanica vzhodnoevropskih, romanskih in balkanskih vplivov, ki ne kaže nobene slovenske samosvojesti. Ob nemško pisani razpravi Vilka Novaka O značaju slovenske ljudske kulture na Koroškem (1973) povzema dr. Pavle Zablatnik to vprašanje v naslednje stavke: Koroška je bila stoletja dolgo del rimske province. Naselitev Slovencev v VI. stol. in poznejši prihod Nemcev ni zabrisal vseh sledov antične kulture. Srečujemo tudi dediščino indoevropskih narodov. Jasno, da ni v ljudski kulturi na Koroškem zraslo vse na domačih tleh, nedvomno pa je slovenski človek tudi izposojenim izročilom prej ali slej vtisnil svoj značaj, svojega duha. Razumljivo je sožitje z Nemci vtisnilo posebno močne sledove sožitja ali soseščine z Nemci, »vendar koroški Slovenci pri tem niso izgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne povezanosti z matičnim narodom, Slovenci«.

Kakor dandanes prehajamo iz Savske doline v Ziljsko in Podravsko, tako so stoletja dolgo hodili iz Roža, od Baškega jezera, iz spodnje Ziljske doline koroški ljudje k sosedom v Savski dolini od Trbiža do Kranja. O duhovnem sožitju pričajo spomeniki našega najstarejšega pismenstva. Duhovnik v Kranjski gori je ustvaril predlogo, ki jo je dal rateški sobrat Ziljan prepisati: ta rateški po nastanku ali celovski po najdišču in hranilišču imenovani rokopis, ki je nastal nekako v letih 1362—1390, pa moremo dalje, deloma ali v celoti, vezati na cerkveno in kulturno zgodovino Koroške v IX. in X. stol. Koroška je bila središče slovenske karantanske kneževine. Na Koroškem zapisani Brižinski spomeniki so neločljiv del slovenske jezikovne in slovstvene ustvarjalnosti. Po nareku ali po predlogi zapisani proti koncu X. stol. podpirajo misel, da slonijo teksti rateškega spomenika na predhodnih brižinskih tekstih, nastalih v dobi pokristjanjevanja, kakor so bili v ustni ali pismeni rabi na Zahodnem Slovenskem. Pričevanje o slovenski besedi, ohranjeni nam iz X. stol., postavlja nekdanjo Karantanijo, danes Koroško na prvo mesto v naši nacionalni in slovstveni zgodovini.

Po obisku groba Prešernove matere in po postanku nad Baškim jezerom, ki je navdihnilo koroško himno, se vrnemo na križišče cest v Rikarji vasi: tu smo dosegli dno koroške doline po prehodu čez Karavanke od savske strani.

Neznatna vas Pod lipo ali Lipa med Rikarjo vasjo in Podklošтром je rojstni kraj Pavla Kugyja, ki se je poročil v Trstu s hčerjo Jovana Vesela Koseskega. Iz njunega zakona se je rodil Julius Kugy, planinski pisatelj. Srečali bomo njegov bronasti spomenik nad izviroм Soče v Trenti in se spomnili njegovega dela. Kugyji so doma v vasi na št. 1, priča, da so stari naseljenci, in to so mogli biti samo Slovenci. Tudi vaško ime po lipi priča za slovanski izvir.

Ko je bil 1752 na izpraznjeno duhovsko mesto postavljen v Lipi duhoven Primož Reauz (verjetno Erjavc), pišejo župljani v Ljubljano na škofijo, kamor so spadali, slovensko pismo, v katerem beremo: »Letá gospod ni za nas, dokler ne zna nascho spracho.« Tudi za hčer Vesela Koseskega ne more biti dvoma, da je bila slovenskega rodu. Vendar je v Trstu v njeni družini vladala najprej italijanščina, za njo pa nemščina. Sin Julius Kugy je zapisal o svoji materi, rojeni Veselovi, da je bil njen materinski jezik italijanščina. (Tako v knjigi, prevedeni v slovenščino, Delo, glasba in gore, str. 16.) Na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu stoji družinski nagrobnik z vklesanim italijanskim napisom Famiglia Vessel. Naš pesnik se je pod svojo prvo objavljeno pesem, ki je bila nemška, podpisal kot Johann Vessel. Naslednje leto se je pod pesem Potashva podpisal kot Janes Vesél, a pod nemško redakcijo iste pesmi kot Johann Vessel. Zatem je grmel v slovenski poeziji kot Jovan Vesel. V mrljskih knjigah tržaškega mesta je vpisan pod imenom Giovanni.

Železniško križišče Podklošтер (Arnoldstein) je bilo 1849 prvo mesto na Koroškem, ki je uvedlo dvojezične uradne napise. Danes je slovenski živelj v veliki manjšini. Pomenčevalni pritisk je v tem delu Koroške skoraj pretrgal zvezo slovenskega življa pod Karavankami in Dobračem, med Ziljsko in Dravsko dolino.

Južno od Podkloštra, umaknjeni v bregove karavanškega hriba Peč, na kateri je trojna državna meja, avstrijska, jugoslovanska in italijanska, ležita slovenski vasi Sovče in Zagoriče, edini slovenski vasi na Koroškem, ki sta do naših dni ohranili iz reformacijskih časov protestantski značaj. Prebivalci so očuvali do danes nekaj dragocenih slovenskih knjig iz dobe Trubarja in Dalmatina.

Ziljska dolina se odpira pod Dobračem od Podkloštra proti severozahodu. Slovenska je od Podkloštra do Šmohorja. Dolina med Karnijskimi na jugu in Ziljskimi Alpami na severu je bila zgodaj in je še danes razmeroma gosto naseljena. V XIX. stol. se je ustavila narodnostna meja pri Šmohorju (Hermagor). Ko je 1850 obiskal Koroško novi cesar Franc Jožef, se je v Šmohorju zavzel, da so tu že Slovani. Navzočni Matija Majar Ziljski mu je odgovoril: »Da, Veličanstvo, od tu pa do Vladivostoka.« Tako vé povedati anekdota, ki bi utegnila biti zgodovinska resnica.

Ziljska dolina je dala slovenski kulturi in nacionalnemu življenju nekaj pomembnih osebnosti. Navedimo jih po toku navzdol!

Vas Potoče (Potschach) tik Šmohorja je najzahodnejša slovenska vas v Ziljski dolini, »tu se konča«, po besedah Tineta Logarja v neki razpravi, »slovenski in slovanski svet«. Soseda Potoč, pred vrati Šmohorja, je Velika vas (Michelsdorf), rojstni kraj slovstvenega zgodovinarja in narodopisca dr. *Ivana Grafenauerja* (1880—1964). Njegovo znanstveno, vzgojno in nacionalno delo je neločljivo vključeno v specialno koroško in občo slovensko slavistiko v njenem najširšem pomenu. Pri Šmohorju onstran Zilje, na njenem desnem bregu, stoji Modrinja vas (Möderndorf), po kateri je imel svoj priimek *Vinko Möderndorfer*-Modrinjevešan (1894—1958). Rodil se je v vasi Dolje v občini Brdo, deloval pa na Koroškem in v nekdanji Jugoslaviji, poklicno kot učitelj, politično pa kot eden voditeljev socialnodemokratske stranke v Mežiški dolini in njen zastopnik v mariborski oblastni skupščini. Nabiral in objavljajl je v revijah in knjigah ljudsko blago, posebno s Koroškega, in obravnaval družbenoslovna in vzgojna vprašanja. Svojo rojstno dolino je zaznamoval v svojem psevdonimu *Matija Majar Ziljski* (1809—1892). Rodil se je v Goričah (Görtschach) v gorenjem koncu Ziljske doline, deloval v Celovcu, bil 19 let župnik na odmaknjeni ziljski fari Gorje (Göriach) pod Gorjansko planino, umrl pa v Pragi. Majar je eden najpomembnejših slovenskih narodopiscev. Zbiral je ljudsko blago — pesmi, prozo in navade — po Koroškem in sploh Slovenskem ter ga objavljajl sam ali dajal v objavo drugim. Njegovo osebno in publicistično delo je bilo posvečeno propagandi slovenske in slovanske misli, pomembno zlasti okoli 1848. Kot rdeča nit se vleče skozi vse njegovo življenje in delo ideja utopičnega panslavizma. V Potoku pri Stebnju je bil doma *Urban Jarnik* (1784—1844) pesnik, narodopisec, zgodovinar in jezikoslovec, v prvih desetletjih 19. stol. poleg Ravnikarja in Vodnika najvplivnejši slovenski pisatelj. Žal nimamo vsaj v izboru izdanih njegovih pesmi, ki bi utrdile njegovo mesto v slovenski poeziji verjetno više od Vodnikovega. Vse njegovo delo navdihuje goreča misel slovenskega narodnega preboda, izražena že v njegovi prvi (1811) objavljeni pesmi *Na Slovence: »Zarja lepa se razliva / Čez slovenji Gorotan, / Zbuja dremanje častiva, / Oznanuje svetli dan. / Slava bode spet slovela, / Ki Slovencem dá ime; / Po deželah se raznela, / Perdobila češčenjél* V Blatogradu-Moosburgu nad Vrbskim jezerom, ki je bil tedaj na meji slovenskega nacionalnega ozemlja, so ga obiskovali najznamenitejši slovenski in slovanski literati in znanstveniki, tu je 1838 imel Slomšek svoj znameniti govor o dolžnosti spoštovati svoj jezik.

V koroškem političnem življenju izstopa izjemna postava Franca Grafenauerja (1860—1935), doma iz Most pri šmohorskem Brdu. Bil je edini Slovenec s Koroškega, ki je predstavljal nacionalne zahteve svojega ljudstva kot poslanec v Celovcu, na Dunaju in 1919 v začasni narodni skupščini nove države Jugoslovancev v Beogradu.

Poleg slovstvenih ustvarjalcev je prav, da omenimo iz Ziljske doline tudi publiciste in javne narodne delavce. *Julij Fellacher* (1895—1969), v stari Jugoslaviji sodnik, po vojni sodelavec Instituta za mejna vprašanja, je v razpravah in člankih prikazoval slovensko koroško kulturno življenje in postavljajl zahteve po rešitvi koroškega narodnega vprašanja. Iz Stebnja sta bila doma odvetnik *Anton Urbanc* (1895—1956), ki je obravnaval predvsem pravna vprašanja zavarovalništva in napisal razpravo o Prešernovi »disertaciji« na dunajski pravni fakulteti, in železniški uradnik *France Uršič* (1896—1951), dolgoleten delavec v organizaciji koroških Slovencev v Jugoslaviji. V neposredni sedanjosti izstopata v boju koroških političnih, gospodarskih in kulturnih organizacij v Avstriji dva *Zwittera*, oba iz Zahomca (Achomitz): *Franci* (1913) in *Mirt* (1917).

Iz fare Matije Majarja Ziljskega je bil tretji *Zwitter*, *Vinko* (1904—1977), eden vodilnih delavcev v konservativni organizaciji koroških Slovencev po drugi vojni.

Zaklonjeni svet Ziljske doline nam je iz davnine, celo iz antike, ohranil premnogo prič ljudske ustvarjalnosti. Tu so bile zapisane ali pa še danes živé pesmi z baječnimi motivi: pesmi o kresnicah, balada o črni hudobi, balada o začarani botrici, pesem o povodnem možu, spremenjenem v rajavca, ki odnese rajavko itd. Poleg zgodovinskih prič pa srečujemo tu še danes živo ljudsko ustvarjalnost, tudi iz najnovejšega časa, kar sicer vobče velja za koroško ljudsko pesem od Meže do Zilje: ob zdaj vseslovenskih pesmih V Šmihel ano kajžico mam, Pojdam u Rute, Čej so tiste stezice stoji ziljanska »himna« Tam, čier teče bistra Zila. Zložil jo je ziljski kmet ljudski pesnik *Jože Katnik* (1864—1942), doma iz Bistrice na Zilji. Leta 1942 so mu vse svojce nacisti odgnali v

uničevalno taborišče. Podobno kakor je javni delavec, politik, meceni, častni doktor slovenske univerze Ivan Hribar posnel usodo Katona Utičana, ko si je vzel življenje 1941 v valovih Ljubljane, si je osemdesetletni kmet Katnik v življenjskem obupu in iz tragične zmote poiskal grob v reki, ki jo je opeval. Danes v njegovi vasi župnikuje pesnik *Anton Kuchling*, ki se v svoji pesniški zbirki sprašuje: »Drava, povej, kje dom je moj?« Skladatelj *Anton Jobst* (1894), ki je vse življenje in delo povezal s službo v gorenjskih žireh, raste duhovna in svetna pesem iz koroške ljudske melodike.

Izmed še danes živih ljudskih običajev stoji na prvem mestu štehanje, nepoznano drugod na Slovenskem. Po več zilijskih vaseh — v poletnih mesecih, ob binkošti ali na žegnanjih, najbolj živo v Zahomcu ter v Spodnji in Zgornji Bistrici — fantje na kobilah z železnim kolom zbijajo na lesen drog nasajen sódic, ki ga morajo v diru razbiti. Po tej konjeniški igri plešejo vaščani pod lipo »prvi« letni »rej«, ki vsebuje nekaj starih obrednih potez. Tudi prepevane pesmi so odlomki nekdanjih obrednih viž. Igra je nastala iz posnemanja starih viteških iger, pri katerih je bil tarča lesen kip Saracena ali Turka.

Nekdanji slovenski jezik je zapisan v brižinskih spomenikih in v rateškem rokopisu. V dobi protestantizma so bili tudi Korošci vključeni v krog slovenskega slovstva. Baron Janž Ungnad je bil po rodu s Koroškega. Koroški deželni stanovi so prispevali skoraj petino stroškov za natis Dalmatinove Biblije in zato od celotne naklade prejeli 300 izvodov. Pri reviziji Dalmatinovega prevoda sta sodelovala dva koroška predikanta. Pisec prve katoliške slovenske knjige je bil Pachernecker, o katerem nekateri znanstveniki trdijo, da je bil Korošec.

Protestantizma so se na slovenskem Koroškem oklenili ljudje okoli Celovca in zlasti okoli Beljaka in v Zilijski dolini. Ko se po zatonu protestantizma na Koroškem ni utrdila tradicija knjižne slovenščine, si je koroška slovenska beseda ustvarila svojo posebno obliko z bukovništvom. Bukovniki na Koroškem niso bili samo tisti, ki so znali bukke brati, ampak ki so bukke tudi pisali. Ko ni bilo več mogoče priti do tiskanih protestantskih knjig, so jih koroški protestanti začeli sami prepisovati. To je bilo predvsem v Zilijski dolini, v okolici Podkloštra. Prepisi so vsebovali odlomke iz Krelja in Tulščaka. Med najstarejše po imenu znane bukovnike spada *Luka Maurer*, mlinar iz Podkloštra. Ohranjen je njegov rokopisni zbornik cerkvenih pesmi iz leta 1754. Zbral jih je v svojem prepisu, uredil in prepisal iz raznih slovenskih knjig. Zborniku je napisal tudi kratek uvod. Po tem zborniku, ki je štel okoli 400 strani, so v zilijskem krogu nastali še drugi podobni rokopisni zborniki. Teksti bukovnikov so na koncu doživeli celo natise (tako Kolomonov žegen, še 1830, in molitvenik Duhovna bramba, ponovno, nazadnje še 1830). Ustvarjalnost bukovnikov predstavlja vez med protestantsko dobo in XIX. stol. na Koroškem, obenem pa pomeni zavestno gojenje zavesti o narodni skupnosti vseh Slovencev. Bukovniki so podirali umetne, upravne meje, ki so hotele trgati Koroško od drugih delov slovenske zemlje. Njihove bukke, rokopisni zborniki, so prehajale čez koroške meje na Gorenjsko in Štajersko, da, celo na Notranjsko.

Mimo Megvarij (Maglern) dospemo iz Podkloštra po avto cesti iz Avstrije v Italijo do mejnega prehoda v Vratih (Spodnja Vrata — Unterthörl).

Vrata so se v slovensko zgodovino zapisala najprej 1. maja 1227. Tedaj je na svojem turnirskem potovanju dospel iz Italije na mejo Koroške nemški pevec in vitez Ulrik Lichtensteinski, preoblečen v Venero, in doživel tu slovesen sprejem. Prišel mu je nasproti sam koroški vojvoda Bernard Spanheimski s spremstvom in ga pozdravil s slovenskimi besedami, ki jih je Ulrik zapisal v rokopisu svoje nemške pesnitve pod naslovom *Frauentienst* (Služba gospe): »Bog vas sprimi, kraljéva Venera!« Slovenski pozdrav štejemo za pričevanje o rabi slovenskega jezika v ustih plemstva in za dokument veljave slovenščine v državnopravni rabi na Koroškem.

V Vratih je začel 1817 pisati slovstveni zbornik neki koroški romantični pesnik. Po Kidričevem mnenju je bil to *Matija Schneider* (1784—1831). Ta žal izgubljeni zbornik je vseboval izvirne pesmi in tredejanko o Ulriku, grofu celjskem, s snovjo, kakor jo ima naša ljudska pesem o kralju Matjažu in celjski bobnarici. Kranjska čbelica je 1848 objavila, že po Schneiderjevi smrti, eno njegovo pesem, s čimer se je manifestirala vključenost Koroške v slovensko novodobno poezijo.

Kmečki upori na Slovenskem pomenijo eno izmed osnovnih prelomnic v naši zgodovini po propadu državne samostojnosti na Koroškem in v Panoniji. Ob slovenskem puntu 1515 pa velikokrat pozabljamo, da so se prve zganile kmečke množice na Koroškem. Prvi slovenski kmečki upor je bil 1478 na Koroškem, in to v širši okolici Beljaka, ob Dravi in v spodnji Ziljski dolini. Prvič vpadejo na Koroško Turki čez Jezersko 1473 in oplenijo vzhodni del Koroške. Leta 1476 prideró po Savski dolini, torej od Jesenic, na Trbiž in ob Ziljici na zahodno Koroško. Po njihovem odhodu pa ohranijo soseske ob spodnji Zilji in ob Dravi nad Beljakom svojo povezanost. Kmečke »gmajne« utrjujejo svojo vojaško organizacijo, izbirajo poveljnike posameznim oddelkom, pobirajo prispevke, sklicujejo zborovanja in se pogovarjajo z deželnimi stanoviti. To stanje pripravljaja doseže vrhunec v mesecih od februarja 1478 dalje. Vojska kmetov, mestnih obrtnikov in rudarjev z opisanega ozemlja se postavi v bran mnogo številnejši turški vojski, ki pridere po dolini Soče, čez Bovec in Predel v dolino Ziljice do soteske v Vratih. Tu kmečko vojsko Turki uničijo in s tem zatro poskus prvega kmečkega upora na Slovenskem. Koroški moramo priznati prvenstvo v snovanju in pripravljanju družbenih sprememb v fevdalizmu. Ti dogodki dokazujejo, kako so bile povezane doline Drave, Zilje, Ziljice, Bele, Koritnice in Soče.

(Nadaljevanje sledi)

Viktor Smolej
Ljubljana

Ocene in poročila

Dve knjigi o Josipu Vidmarju

Franc Zdravec: Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar. Založba Obzorja, Maribor 1976. 106 str.

Portret literarnega teoretika in kritika Josipa Vidmarja je literarni zgodovinar Franc Zdravec pripravil za kritikovo osemdesetletnico. Portretna študija podrobno razčlenjuje Vidmarjevo dejavnost v slovenskem kulturnem prostoru v vsej dolgi in plodni dobi kritikovega živga in samoniklega poseganja v usmerjanje duhovnega dogajanja pri nas.

Osrednji namen predstavitve je opazovati in določiti pglavitne smernice Vidmarjevega umetnostnega nazora, z njim tesno povezanih literarnokritičnih meril, ki so se posebej jasno pokazala v različnih obdobjih ocenjevanja književnega ustvarjanja v slovenski književnosti dvajsetega stoletja in gledališkega uprizarjanja tega časa kot osebnostno določna in jasna ter hkrati tudi v veliki meri prepričljiva, ter naposled pretehtati Vidmarjev nazor o narodnostni problematiki ter o vzajemnem odnosu med kulturo in narodnostno politiko. V predstavitvi se je Zdravec odločil za krono-

loški in motivni oziroma problemski vidik ter se odrekel polemičnim posegom v Vidmarjeva estetska in vrednotenjska načela, čeprav je ob posameznih problemih zaslediti ob spoznanjih tudi kritično stališče do nekaterih portretirancevih teoretičnih razmišljanj. Tako ostaja osnovni namen portretne študije: predstaviti razsežnost Vidmarjevega dosedanjega opusa s poudarki na njegovih najpomembnejših in za sodobni razvoj slovenske književnosti ter literarne in gledališke kritike odločilnih dejanj.

Portretno študijo sestavljajo naslednja poglavja: Literarnoteoretske teme (Umetniško ustvarjanje in svetovni nazor, Lirika, epika, dramatika) zasledujejo Vidmarjev nazorski razvoj in razvoj njegovega kritičkega postopka, ki ga Zdravec opazuje skozi razvoj slovenske literarne kritike 19. in 20. stoletja in skozi Vidmarjevo zasledovanje evropske kritike svojega časa. Ob tem posebej podrobno pretresa Vidmarjeva razmišljanja o odnosu med umetnostjo in ideologijo, umetnostjo in moralo, med človekovo elementarnostjo in duhovnostjo. Ob Vidmarjevem sklepu, ki ga Zdravec imenuje drznega in izzivalnega, namreč,

Uvodu je sledil pogovor o otroški govorici, prvinskem otrokovem izrazu. Če je ta ritmično ubran, je pesem.

Dijaki so se razdelili v tri skupine in v vsaki so v stavkih izluščili primere za razpoloženjske (I. skupina), velelne (II. skupina) in onomatopoejske medmete. Tretja je bila številčno najmočnejša.

Skupinam sem nato razdelil več zbirk mladinskih pesnikov in jim določil iskanje medmetov.

Ni treba posebej naglašati, da je bilo v razredu izredno delovno vzdušje, ki je doseglo vrh, ko so predstavniki treh skupin poročali o vrstah medmetov.

Skupno smo potem na tablo in v zvezke zapisali devet izbranih stavkov z medmeti.

Aplikacijo medmeta smo uporabili tudi v domači vaji. Dijaki so si sami izbrali pesniško zbirko. (Nekdo je dodal: »Kaj pa Franca izpod klanca?« »Da, tudi to uporabite!« sem odvrnil.)

Dogovorili smo se, da bomo nekaj govornih vaj posvetili mladinski književnosti. Tako bomo vsaj obrisno spoznali mladinsko književnost, ki je v srednjih šolah največkrat mačehovsko obravnavana. Dokaz za to so tudi šolska berila, ki mladinske prozne sestavke in poezijo zanemarjajo. Menda smo prepričani, da je čudoviti otrokov svet poezije namenjen le njemu. Mimogrede se pri obravnavi medmeta lahko dotaknemo zakonitosti otrokovega duševnega razvoja.

Obravnava medmeta, ki je povezana z mladinsko književnostjo, je zanimiva. Učenčev horizont se razširi tudi v to smer. Medmeta pa ne kaže povezovati le z otrokovo govorico, ampak tudi z govorico odraslih. Dr. Toporišič je v slovnici za 4. razred gimnazije lepo napisal, da so medmeti odlično ponazorovalno sredstvo, ki našo govorico primerno oživlja in jo dela slikovito in prvotno. Ne samo to: Jezik z medmeti je umetniški, tak, kot ga je oblikoval W. Shakespeare, pa naši umetniki Cankar, Murn, Župančič in še drugi.

V uvodu sem podčrtal stavek o lepem ustnem in pisnem izražanju. Zdi se, da jezik, obogaten z ustreznimi medmeti, zaživi, in tako pomaga ustvariti lepo, umetniško besedo. Seveda moramo ob primerih mladinske in druge književnosti iskati tudi medmete, ki so izraz našega, torej tudi učenčevega doživetja. Tudi to lahko uresničujemo s kratkimi vajami v šoli in s spisnimi sestavki za domačo vajo. Naš cilj ne more biti le pravilen, ampak tudi in predvsem lep jezik. Medmet je gotovo odličen element v mozaiku besedišča, je droben biser, ki včasih več pove kot formalistično oblikovan in nedeživet stavek.

Vinko Šmajš
Velenje

Kulturnozgodovinske ekskurzije

V POVIRJU TREH REK

(Nadaljevanje in konec)

V Vratcih na koroški in na Kokovem na italijanski strani prestopamo državno mejo med Avstrijo in Italijo.

Trbiž (ital. Tarvisio, nem. Tarvis) je v kotlini ležeče mesto, ki živi najbolj od svojega obmejnega položaja: po Ziljici se veže na sever, po Mangrskem Belem potoku na rateško razvodje na vzhod in čez razvodje pri Žabnicah na Kanalsko dolino na zahod.

V Kanalski dolini, po kateri teče reka Bela, sega slovenski živelj najdalj na zahod. Dolino so poselili Slovenci iz koroške smeri in so bili do XIV. stol. tu edini prebivalci. Tedaj so nastale vasi z nemškimi naselniki, fužinarji, rudarji in obrtniki. Za njimi so v naslednjih stoletjih prišli od juga Furlani, zadnje stoletje, posebno v našem času pa Italijani. Po dogovoru med Hitlerjem in Mussolinijem so odšli »domov v Rajh« številni Nemci, na njihovo mesto pa so prišli novi Furlani in novi Italijani. Slovenskih vasi je danes samo nekaj. Slovenske ali večinsko slovenske so vasi Žabnice, Ukve, Ovčja vas in Dipalja vas. Nekaj Slovencev je tudi na Trbižu in v Rablju. Posebnost Kanalske doline je v tem, da so po njej izmenično razmeščene slovenske, furlansko-italijanske in deloma še nemške vasi. Dolina predstavlja eno najpomembnejših zvez Srednje Evrope s severnoitalijansko nižino. Slovenske vasi in planine z Višarjami, ki veljajo za romarski kraj Slovanov, Germanov in Romanov, so v času fašističnega nasilja v Slovenskem Primorju dajale zavetje sestajanju, skrivnim zborovanjem in nacionalnemu taborjenju posebno srednješolske in visokošolske mladine in izobražencev, ki so prihajali sem od Trsta in Gorice.

V Kanalsko dolino nas vodi tudi danes skoraj povsem ponemčena, nekdanje čisto slovenska Ovčja vas (Valbruna). Tu je živel od 1856 in tu 1868 umrl brat Franceta Prešerna Jurij. Hvaležni župljani so mu postavili nagrobnik s slovenskim napisom. Po drugi vojni ga je obnovil beneško-slovenski župnik Gujon.

V Ovčjo vas je hodil leta dolgo dr. Julius Kugy, ki je v posebni knjigi opisal to nekdanje slovensko vas in domačina Ojcingerja, svojega planinskega vodnika.

Sava Dolinka s Savo Bohinjko in Drava s pritokoma Ziljico in Ziljo tečeta dolgo pot proti Črnemu morju, na zahod hiti od Trbiža proti Jadranskemu morju Bela, a najbližjo pot proti Jadranu je našla Soča iz Trente.

Na jug od Trbiža — skozenj teče Ziljica — se prebija alpska cesta proti Rablju in nad njim čez Predél v dolino Koritnice, gorskega pritoka Soče.

Prihajamo v domovino Simona Gregorčiča. Med gorskimi pobočji stisnjeno leži Rabeljsko jezero, ki mu je pevec izpod Krna iz ljudske pripovedi spletel legendarno pesem. Pesniku je tu spregovorila temna, mračna narava gorskega jezera v viharju, v brazdi med črnimi gozdovi in belimi melišči vršacev: »Glej jezero temno sred gorskih vrhov, / glej temno zelene valove« (začetna stiha pesmi Rabeljsko jezero). Niže, ob toku reke navzdol pa se pesniku zableščijo odprti planinski razgledi in bistre vode Soče: »Planine sončne, ve moj raj!« Vanj si v poznejšem življenju želi nazaj, nazaj v sončni planinski svet, v katerem nevihte temne srd ne moti hčere planin v njenih prozornih globočinah.

Čez hrib nad jezerom se v vijugah vzpenja cesta, ki doseže na Predelu razvodno črto med Jezernico, pritekajočo iz Rabeljskega jezera, in Mangrskim potokom in Koritnico, ki pritekata izpod Mangrta in Jalovca. V osrčju hriba nad jezerom se prepletajo rovi, v katerih kopljejo svinec in cink. V letih stare Avstrije so hodili sem rudarit tudi iz savske Doline, Gorenjci, ki so jih pozneje pritegnile Jesenice. V Rabelj pa še hodijo na delo primorski ljudje izpod Jalovca in Mangrta. Deloma so se po drugi vojni nekateri celo odselili, nekateri se vozijo z jugoslovanske strani delat v rudnik po predoru iz Loga pod Mangrtom: umetni rov odvaja talno vodo iz rabeljskega rudnika, ob njem pa teče ozkotirna železnica z jugoslovanske strani za slovenske delavce.

Vrh Predela teče jugoslovansko-italijanska državna meja. Nekdanji vojaški pomen Predela dokazujejo ruševine avstrijske trdnjave in spomenik, umirajoč lev, postavljen branilcem prevala v napoleonskih vojnah 1809, ko so vsi padli pod francoskimi napadalci, prodirajočimi od Bovca in Kobarida. Ob cesti s Predela v kotel pod njim se vrste redke cele, največ porušene in požgane hiše vasi Strmec — oktobra 1943 so Nemci požgali vso vas in postrelili vse moške, ki so jih v vasi našli. Po vojni so se redki Strmčani vrnili na domove, ženske se ne more in nosijo črne rute v spomin na pobite može, očete in sinove.

Preden vijugasta cesta doseže prvo živo vas, se odtrga od nje alpska cesta na Mangrt, najvišja gorska cesta v naših planinah.

V Logu pod Mangrtom je cerkev s freskami poslikal Ivan Grohar. Poleg vaškega je tu vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne, iz bitk na Rombonu.

Izpod gorskih grebenov tečejo ostro urezani potoki. Glavni vodni tok je Koritnica, ob kateri vodi iz Loga cesta do prvega večjega kraja Bovca. Pred Bovcem so Kluže s 75 m globoko vrezano tesnijo in ostanki trdnjave, najprej v turškem času lesene, v začetku XVII. stol. pozidane iz kamna in konec XVIII. stol. obnovljene. Ta dejstva govore o pomenu ceste, ki iz Srednje Evrope skozi Alpe drži naravnost v Posočje in pri Trstu doseže Jadran, za stoletja trajajočo avstrijsko državo najbolj naravna pot s Koroškega na Trst. Železnica se je temu koritu s severa na jug ognila. Šele v našem stoletju je bila prebita skozi Karavanke in Julijce t. i. bohinjska proga: Beljak—Jesenicice—Bohinj—Gorica. Nekdanji vojaški pomen te železnice je neutajljiv.

Koritnica se pri Bovcu združi s Sočo, ki priteče iz doline Trente. Do prve vojne je sicer držala cesta od izvira Soče v Bovec, iz Trente pa so jo čez Vršič v Kranjsko goro zgradili šele v letih prve svetovne vojne. Zdaj dve cesti povezujeta primorske gorske kraje: predelska in gorenjska čez Vršič, ki združeni od Bovca dalje hitita proti Gorici in na Jadran.

Ko je Oton Župančič obiskal pobratima Jožeta Abrama, prijatelja iz slovenskega krožka Janeza E. Kreka — v njem je dobil Abram pobudo za prevajanje Ukrajince Tarasa Ševčenka — je hodil »po dolini soški« in napisal pesem Znamenja. Pesem je bila objavljena v Ljubljanskem zvonu 1901, ko je pesnik nedvomno dobil zanj pobudo neposredno predtem — Abram je bil vikar v Kobaridu in Trenti v letih 1899—1904. Trd je bil življenjski boj hribovcev Trente in Koritnice za golo življenje in za kruh. Pobirali so jih plazovi, nevihte, povodnji, drvarjenje, medvedi, divji lov. In ljudski umetniki so upodabljali človeške nesreče v boju za obstoj na lesenih tablah, ki so jih svojci postavljali ob potih in na krajih nesreče. Živeti in umreti pa je bila tem gorjanom usodna nuja, ne tragika, in Župančič je ta občutek ponovil v svoji pesmi:

*Kdo je hodil po dolini soški?
Milost božja, kaj je znamenj tam!
Križ za križem, a na križu deska:
»Tukaj človek naglo smrt je storil.«*

V prvi svetovni vojni so si stali nasproti vojaki avstrijske in italijanske vojske na grebenih, ki tečejo od Predela na Rombón, Kanín in čez Tolminsko na obsoške hribe. Bovec je bil v avstrijskih, Kobarid v laških rokah. Vojška pokopališča in spominska znamenja so se pridružila znamenjem, ki jih je videl Župančič.

Pokrajina zgornjega Posočja je bila narodnostno prebujena že sredi preteklega stoletja. V Bovcu je bilo že 1849 ustanovljeno Bralno društvo in 1878 Čitalnica. Trd boj je bil kraj pod fašizmom in v NOB se je vključil od vsega začetka. Tedaj so se znamenjem, ki jih je srečal Župančič in so vstala v letih prve vojne, pridružila znamenja iz fašistične okupacije in iz let osvobodilnega boja. Danes je Bovec najmlajše slovensko mesto. Ves čas svojega obstoja je igral važno prometno in upravno vlogo, danes se spreminja v letoviški in turistični kraj, posebno zaradi prostranih smučišč na Kaninu, na meji med Jugoslavijo in Italijo.

V krajevni gotski Marijini cerkvi so ohranjene freske slikarja Jerneja iz Loke iz XVI. stoletja.

V Bovcu se odloči cesta v Trento, v gorsko dolino, globoko urezano pod Triglav, Razor, Prisank, Mojstrovko in Jalovec. Njivice so v njej neznatne, gozda je za četrtno, le malo več je planinskih pašnikov. Kakor dolina med Predelom in Bovcem se enako močno v zadnjih desetletjih tudi Trenta prazni. Poselili so jo šele v XVI. stol., ko je tu ob zastonjski vodni sili in ob železni rudi vzniknilo fužinarstvo, kakor podobno nekako istočasno v savski dolini, nad Jesenicami, na Pokljuki, v Bohinju in v Triglavskem pogorju. Svojo vero v zlate zaklade in svoje hrepenenje in potrebo po kruhu je preoblikovalo ljudstvo v povedke in pravljice o skritih zakladih v Bogatinu v bohinjskih gorah in v zgodbe o Zlatorogu in belih ženah, čuvarkah zakladov v gorah nad Trento in v Triglavu. V teh zgodbah, bajkah in pripovedkah pa nedvomno živi dalje, kar so tisoč

let prej podobno mislili, snovali in čustvovali naselniki teh gorskih prostranstev: pastirji, lovci, rudosledci, rudokopi, fužinarji in kovači, ljudje neznanih jezikov, a istih pračloveških korenin, iz katerih poganjamo mi.

Največ hiš v Trenti je združenih v naselju Na Logu. Streho popotnikom in turistom dajejo tu gostišča, Trentarski muzej pa posreduje bogat prikaz njenega nekdanjega življenja, njene zgodovine in njenih narodopisnih značilnosti in znamenitosti, posebno v zvezi s pravljico o Zlatorogu.

Kmalu za Logom je cerkvena, ki jo je poslikal še v času italijanske okupacije Tone Kralj, glavno oltarno podobo pa ustvaril po drugi vojni. Pri cerkvi so nekdanje stale fužine.

Malo nad cesto, ki drži dalje ob Soči, je botanični vrt, imenovan Juliana, delno hoteč spominjati na Julijske Alpe, deloma na dr. Juliusa Kugyja, največjega slavilca Trente, kakor sam pravi, »najveličastnejše in najbolj samosvoje vseh dolin v Julijcih«. Vrt je naša in vobče evropska znamenitost. Tu so v naravnem okolju družno prikazani alpski, srednjeevropski in sredozemski rastlinski svet, v najlepšem cvetu pomladi, v mesecih maju in juniju.

Sledeč vodi, ki spremlja cesto v njenem dolinskem teku, dospemo pod prepadno steno, iz katere priteka Soča, tretja sestra naših slovenskih rek. Od tu skozi Trento, Bovec in Gorico ima najkrajšo pot do Jadranskega morja.

Malo pred izvirom se začne z dolinskega dna v vijugah vzpenjati cesta na Vršič.

Na prvih ovinkih se ustavimo pred spomenikom, ob bronastem kipu, ki predstavlja že omenjenega dr. Juliusa Kugyja, poeta Triglavskega kraljestva, Trente in slovenskih gora. Rojstni dom njegovega očeta smo obiskali Pod Lipo pri Podklostru. Ponemčeni Slovenec *Pavel Kugy* se je v Trstu poročil z najstarejšo hčerjo pesnika Jovana Veselakoseskega, ki je živel dolga leta v Trstu, kjer je umrl kot višji finančni svetnik. Gromovnik je bralcem Novic ob koncu leta 1845 pel: »Biti slovenske krvi, bodi Slovencu ponos!« Levstik pa je že 1881 zapisal, da »slovenščine ni govoril, niti svojih otrok naučil govoriti«, in Levec, da ob slovesno slavljeni stoletnici njegovega rojstva 1898 ni bilo blizu ne njegovih sinov in hčera, ne vnukov in vnukinj, in njegov vnuk *Julius* je v svojih spominih zapisal, da je bil rojstni jezik njegove matere nemščina. *Julius* je bil po zavesti svetovljan, Tržačan nemškega jezika. V Trstu je vodil veliko trgovsko podjetje. Rodil se je 1858 v Gorici, umrl v Trstu 1944. Razen trgovini in glasbi je posvetil svoje življenje goram. Po nemško je pisal botanične, planinske in gorniške članke in knjige, posvečene Triglavskemu pogorju, dolini Trente in vsem vrhovom na slovenskih tleh od Bohinja do Pontebe v Kanalski dolini. V petih knjigah, ki jih imamo tudi v slovenskem prevodu, je z izjemno pesniško močjo in s spoštovanjem do slovenske zemlje in njenih ljudi pokazal izredno poznavanje našega sveta in izjemno navezanost na svet svojega deda, čigar jezika pa nikoli ni uporabljal. S svojim delom se pridružuje, čeprav v tujem jeziku, številnim našim pesnikom, ustvarjalcem slovenske pokrajinske poezije, predvsem lirike.

Pokrajinska lirika je eno najbogatejših in najbolj samosvojih področij naše lirske poezije in ljubezen do naših gora ena izmed značilnosti naše slovenske duševnosti. Prešeren je opeval »okol'šč'no raja« in Bohinj, Vodnik je slavil Vršac, s Sorškega polja je gledal naše gore Jenko, Gregorčič je povzdigoval svoj planinski svet, Murn in sodobniki so slikali našo deželo in njene lepote, Župančič se je vse življenje utapljal v gorski svet in v letih druge svetovne vojne napisal najlepše verze na naše gore (Na vrheh). Tudi Juliusa Kugyja, planinskega romantika, poeta razporežen v gorah, smemo šteti med poete naše pokrajine.

Manj pesniške slave, a toplo priznanje gre številnim slovenskim planinskim pisateljem, kakor bi jih bilo najbolje imenovati, to je v bistvu potopisec našega gorskega zahoda, zdaj z večjim poudarkom stvarnega sveta, zdaj z močnejšim izražanjem čustvene vznemirjenosti, vedno pa s plemenito samozavestjo in s poudarkom nacionalne misli, stoječ na braniku slovenstva in njegovih nacionalnih in ljudskih pravic »na svojih tleh«.

Ti naši planinski pisatelji potopisci so deloma doma v svetu treh naših rek, deloma iz našega ljubljanskega sredotežnega središča.

Na Belci, kjer smo začeli svojo pot, je doma *Miha Potočnik* (1907), iz skupine naših alpinistov plezalcev, ki so osvojili številne domače in tuje stene in vrhove. Svoja doživetja je znal posredovati v opisih svojih planinskih poti tudi drugim (nekaj izbranih v knjigi *Srečanja z gorami*, 1968). V Ratečah se je rodil istemu rodu pripadajoči plezalec in pisatelj *Uroš Zupančič* (1910). Slovensko nacionalno trdoživost izpričuje *Rafko Dolhar* (1933), ki se je rodil na Trbižu zdravniku, močnemu steburu slovenstva v Kanalski dolini. Danes deluje v tržaškem slovenskem življenju. Svoje planinske zapiske, predavanja in članke posveča Zahodnim Julijcem in svoji rojstni Kanalski dolini, od tam pa sega v svet Triglava in v Dolomite (delno v knjigah *Pot v planine*, 1965, in *Pot iz planin*, 1974). V Logu pod Mangrtom se je rodil *Zorko Jelinčič* (1900—1965). Njegov domovinski svet je segal od Pontebe in Trbiža do tržaškega Krasa, izteka Soče in Timava. Tu je bil organizator ljudskoprosvetnega dela — na drugem bazoviškem procesu je bil obsojen na 20 let ječe. Pisal je članke, eseje in razprave z alpinističnega, jamarskega, umetnostnega in slovstvenega področja.

Med planinci, ki jih je začarala gora, moremo na prvo mesto tik ob Kugyja postaviti dr. *Henrika Tumo* (1852—1953). V politiki levi demokrat je bil ena najpomembnejših osebnosti v slovenski socialnodemokratski stranki. Kot planinec je opravil vsaj 50 prvenstvenih vzponov v slovenskih gorah, kar je opisal v svojih člankih. V pripovedi o opravljenih alpinističnih dejanjih je gorniško stvarnost prepletal s samosvojimi doživetji in filozofskimi razmišljanji. Zagovarjal je tezo, da so Slovani avtohtoni prebivalci Alp in v podporo svoji tezi zbral dragoceno imensko gradivo za slovenski zahodni gorski svet (v knjigi *Imenoslovje Julijskih Alp*). Od Tume imamo monografijo o Beneški Sloveniji. Čeprav po očetu Čehu neslovenskega rodu, se je Tuma nagloblje zakoreninil v slovenskem življenju in delal v njem in zanj, povsem drugače, kakor tržaški kozmopolit Kugy, vnuk slovenskega pesnika.

Kakor Tuma so bili po rojstvu Ljubljancani planinski potopisci Janko Mlakar (1874—1953), ki je pred drugo vojno izbral svoje planinsko pisanje v treh knjigah (po vojni v eni knjigi pod naslovom *Iz mojega nahrbtnika*, 1968; Mlakarjeva posebnost je »planinski« humor, spleten okoli gorenjskega debeluha: *Gospod Trebušnik*, 1974), dalje Marjan Lipovšek (1908; izbor spisov v knjigi *Steze, skale in smučišča*, 1962) in France Avčin (1910; izbor njegovega planinskega pisanja vsebuje knjiga *Kjer tišina šepeta*, ki je zaradi svojih literarnih vrednot dosegla tri izdaje, tretjo 1967; posebej je vredno tu opozoriti na spremno besedo *Tineta Orla O gorah in ljudeh*). Evgen Lovšin, Zupančičev rojak z Vinice (1895), je v posameznih člankih in v celi knjigi (*Na Triglavu in v njegovi sosesčini*, druga izdaja 1946) odkrival bogato gorsko, planinsko in pokrajinsko motiviko v našem slovstvu, predvsem pri Zupančiču. Kakor Lovšin je bil negorjanec tudi Jože Abram (1875—1938), Kraševac, ki se je ves zaljubil v Posočje, predvsem Trento. Tam se je srečal z njim Oton Zupančič. Kot pisatelj, organizator in narodni delavec je pomenil za Trento to, kar je pomenil Jakob Aljaž za Dolino. V spisu *Opis Trente* (*Planinski vestnik* 1907) je podal zgodovinsko, narodopisno, planinsko in človeško stran življenja Trente in njenih prebivalcev. Bil je izreden prijatelj Juliusa Kugyja; njegov obširni spis o ljudskih povedkah iz Trente je Kugy vključil v svojo knjigo *Pet stoletij Triglava*. Iz ukrajinščine je prevedel glavni deli Tarasa Ševčenka Hajdamaki in Kobzar.

Abram je bil tudi eden pisateljev, ki so leposlovno oblikovali trentarsko povest o Zlatorogu. Njegova ljudska igra *Zlatorog* je bila močno priljubljena na ljudskih odrih in je 1934 bila tudi natisnjena.

Finžgarjev planinski idilični ep Triglav (v Domu in svetu 1896, predelano, skrajšano izšlo 1950 v počitstev njegove sedemdesetletnice) je »v verze povezana usedlina mladostnih doživetij po gorah in planinah« (tako pisatelj v izdaji iz leta 1950). Nastal je sicer v Bohinju, od koder so nekatere krajevne in narodopisne značilnosti, vendar diha v njem tudi svet Mojstrane in Dovjega, Vrat in Triglavске stene, Trente in Bogatina.

Najznamenitejša oblikovalca zgodbe o Zlatorogu, Bogatinu in Trenti sta nemški pesnik *Rudolf Baumbach* (1840—1905) in naš Anton Aškerc. Baumbach se je seznanil s Trento

in zgodbo o Zlatorogu in Bogatinu, ko je živel dolga leta v Trstu in hodil v naše planinske kraje: v Mojstrano, na Bled, v Trento in Posočje. Bajko o belem kozlu z zlatimi rogovi je po svojem zapisku prvi objavil Karel Deschmann v ljubljanskem nemškem časniku. Ta zapis je vzel Baumbach za osnovo, ki jo je dopolnil še z drugimi narodopisnimi motivi in s pokrajinskimi značilnostmi. Trentarskemu lovcu je izoblikoval nasprotnika v zelenem lovcu kot poosebljenju tujstva in rušilca reda in miru planinsko-lovskega in vaškega sveta. Tako je iz odkritosrčnega doživetja naših planin, z romantično zanesenostjo in rahlo sentimentalnostjo izoblikoval svoj ep kot »planinsko pravljico«. Še v naših dneh je dr. J. Tominšek potrjujoče zapisal o Baumbachovi pesnitvi: Nikoli in nikjer še niso bili doslej v svetu s svojo domačijo in v svoji domačnosti tako izrazito, tako resnično pravično in neposredno označeni naši planinski ljudje kakor v tej odlični pesnitvi (Nova obzorja 1950).

Aškerc je dal svoji pesnitvi v dramskih slikah podnaslov »narodna pravljica izpod Triglava«, vendar je hotel ustvariti nekaj, kar naj bi bilo blizu nekako Goethejevemu »Faustu«. V Aškercu se mešajo misli in motivi, kakor se nam budijo ob besedah Meffisto, nadčlovek, Ahasver in slovenske bajčne osebe. Pesnitev je v celoti ostala neživljenjska in poenostavljena.

Skladatelj in umetniški fotograf Janko Ravnik in pisatelj Juš Kozak sta napisala filmski scenarij, ki ga je Ravnik posnel s člani alpinističnega kluba Skala: to je prvi celovečerni slovenski igrani film; pod naslovom V kraljestvu Zlatoroga je doživel premiero 1931.

V trentarski svet, v dolino Nadiže, v Beneško Slovenijo in Severno Italijo je postavil svoj ep Sholar iz Trente *Joža Lovrenčič* (1890–1952). V bistvu gre za faustovski motiv, ki ga je po pesnikovem zatrjevanju našel v domači ljudski pripovedi. Vanjo so ga pač zanesli potujoči sholarji, saj je čez Gospo Sveto na Beljak, Trbiž in čez Predel držala pot na Kobarid, Čedad, Devin in v Padovo. Ep se je Lovrenčiču razraščal dolga leta, 1922 pa dobil še drugi del pod naslovom Kronika Trente, kjer je razširil sholarsko zgodbo z romantičnimi pripovedmi iz srednjeveške Trente. Oba dela je pod naslovom Sholar iz Trente objavil 1930 in v spremnih besedah navedel epu ljudske in zgodovinske vire.

Ob bajki o belem kozorogu je v kraljestvu Triglava, ki obsega tudi Trento, nastala tudi bajka o triglavski roži ali, po ljudsko, roži mogoti. Iz krvi obstreljenega Zlatoroga takoj vzklije čudežna roža. Ko jo ranjeni utrga in použije, takoj ozdravi. Roža mogota odpira tudi vse zaklade, ki jih skriva triglavski Bogatin. Tako roža mogota združuje dvoje čudodelnih moči: zagotavlja nesmrtnost, obenem pa omogoča odkriti v človeku njegove skrite duhovne zaklade. Rožo mogoto pozna v svoji prozi že Bohinjec Janez Mencinger, simbol večno žive umetnosti pa je postala v dobi naše nove romantike in v dobah po njej. Oton Župančič je simbolnost rože mogote uporabil v pesmi Ti skrivnostni moj cvet, ti roža mogota (1898) kot simbol svoje ljubezni do dekleta: dekleta mu je postala vir pesniške sreče in navdihovalka umetniškega ustvarjanja. Ljubezen do nje mu odkriva njegove ustvarjalne moči in omogoča izživetji doživetja in ustvarjalne navdihe. Tak simbolni pomen so po Župančiču dajali roži mogoti še drugi slovenski pisatelji, v obilni meri Ivan Cankar in Ivan Pregelj.

V napetih zavojih se naša alpska cesta dviga iz Trente, dokler ne doseže prevala, ki mu je ljudstvo dalo ime Vršič. To sedlo med Prisojnikom in Mojstrovko odpira čudovite razglede v visokogorski svet: za nami so ostale trentarske gore in vinkalice Soče med bleščeče belimi prodi in zelenimi tratami, ob Prisojniku stoji Razor, dalje Špik in Skrlatica nad Savsko Dolino, na zahodu Ponce, Jalovec in Mangrt, na severu gleda čez Karavanke Dobrač nad Ziljsko in Dravsko dolino. Med vsemi gorami pa leže grape in doline, povirje Soče, Save in Drave.

Leta 1912 je prišel na Vršič tudi Ivan Cankar, otrok ljubljanskega barja, vrhniških gričev in notranjskih planot. Njegova spremljevalka je zapisala, da je bil v tem veličastnem, kar fantastičnem okolju ves spremenjen. Strmel je v gorske velikane in pil lepoto slovenske zemlje.

S sedla na Vršiču se cesta spusti v ovinkih mimo Erjavčeve, nekdanje Vossove kočice, mimo Koče na gozdu in Mihovega doma, kjer stoji v neposredni bližini lesena cerkvena,

ki so jo zgradili med prvo vojno ruski vojni ujetniki, nato dosežemo dno doline, po kateri teče Pišenca z izlivom v Savo pod Kranjsko goro.

Literatura: dr. Jakob Medved: Zemljevid z italijanskimi in slovenskimi krajevnimi imeni v Furlaniji—Juljski krajini in Benečiji, 1974; dr. Vladimir Klemenčič: Koroška, Karta in imenik slovenskih in nemških krajevnih imen, 1972; Tine Logar: Slovenska narečja, Kondor 154 (ziljsko-gorenjski govor je na zemljevidu str. 88—89 s števil. 59 postavljen napačno na Dravo, namesto na Savo nad Jesenicami); dr. Ivan Grafenauer: Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva, v Koroškem zborniku, 1946 (v uvodu vsebinska oznaka vindišarske teorije); Koroška in koroški Slovenci, 1971 (v Jezikovno-leposlovnem delu monografski opisi najznačilnejših koroških pisateljev v preteklosti in sedanosti, z izborom iz njihovega slovst. dela); Koroški kulturni dnevi, 1973 (zbornik predavanj); Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn: Slovenci v zamejstvu 1974; Planinsko berilo, Kondor 109, izbral, uredil in spremno besedo napisal Tine Orel; spremne besede v knjigah izbranih planinskih spisov pisateljev, ki so navedeni v članku; Bogo Grafenauer: Kanalska dolina, 1946; spremna razprava Boga Grafenauerja k posmrtni izdaji očetove knjige Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva, 1973; Slovenska pesmarica, II. knjiga, 1964 (razprava dr. P. Zablatnika: Pesmi koroških ljudskih pevcev, vižarjev in pesnikov); slovenske slovstvene zgodovine; za življenje in delo posameznih v članku navedenih kulturnih, zlasti slovstvenih delavcev gl. SBL; o Cankarju v Kranjski gori in na Vršiču gl. XXX. knj. Cankarjevega ZD ob pismih Jožici Budinek; Janez Svoljšak: Cankarjeve vezi z Gorenjsko in Gorenjci, v Listih, tedenski prilogi jeseniškega Železarja, 27. maja 1976 (tu tudi nekaj ustrezne literature); Tone Wraber: Trenta, 1976, in Nada Praprotnik: Juliana v Trenti, 1976, brošuri med vodniki zbirke Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; o knjigi dr. E. Kranzmayerja Ortsnamenbuch von Kärnten, I. in II. knj., Celovec, 1956—1958, gl. dr. France Bezljaj v knjigi: Razprave in gradivo, 1963, izd. Institut za narodnostna vprašanja, krajše SR 1959/60 in 1961/62; Dušan Čop: Slovenska krajevna imena in priimki na Koroškem in Vzhodnem Tirolskem, PV 1971; Anton Funtek: Nekaj o Zlatorogu, Literarna pratika za 1914. leto; Vilko Novak: Über den Charakter der slowenische Volkskultur in Kärnten, v Münchenskem zborniku Litterae Slovenicae IX, 1973 (o tem poročilo in ocena dr. P. Zablatnika, Traditiones, Ljubljana, 1974); dr. Joža Mahnič: Roža mogota, SR 1950; dr. Roman Savnik (s sodelavci): Krajevni leksikon Slovenije, I. knj., 1968; Joža Abram: Opis Trente, ponatis v knjigi Moja Trenta, Gorica, 1972; za etimologijo rečnih imen gl. dr. France Bezljaj: Vodna imena, I.—II., 1956 in 1961; slike Ivana Cankarja na Vršiču in pod njim gl. Cankarjev album, uredil Fr. Dobrovoljc; dr. Niko Kuret: Praznično leto Slovencev, IV, 47—56 (o ziljskem štehanju); Ivo Juvančič: Višarske zgodbe, Planinski vestnik 1972 (o Višarjah in Kanalski dolini pod italijansko okupacijo); Evgen Lovšin: Oton Župančič in narava, posebej njen gorski svet, Planinski vestnik 1972; Levstik o Veselovem slovenstvu in o jeziku njegovih potomcev v oceni Kleinmayrove Zgodovine slovenskega slovstva, Ljubljanski zvon 1881, zdaj v ZD, VII. knj.; L. Ude: Koroško vprašanje, 1976; Kugy: Pet stoletij Triglava, prevod in spremni komentar Marjana Lipovška; Levec, razprava ob stoletnici Veselovega rojstva, Knezova knjižnica, V, 1898, 191—192.

Viktor Smolej
Ljubljana

Ocene in poročila

Nahtigalov zbornik

Slovansko jezikoslovje — Nahtigalov zbornik. Prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija — 2. julija 1977. Uredil Franc Jakopin. Filozofska fakulteta,

PZE za slovanske jezike in književnosti, Ljubljana 1977. XI + 528 str.

Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, ki že vrsto let s svojimi izdajami sistematično bogati slovenistično literaturo